

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 208-216/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 208-216

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

İBN ATIYYE VE EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRLERİNDE BAKARA SÛRESİ'NDEKİ İSTİHZÂ İLE TEVRİYE VE KİNÂYE SANATI

Mehmet Emin İLHAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Nevşehir
Graduate Student, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir/Turkey

eminilhan@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-3939-4230

ror.org/019jds967

Öz

İstihzâ (استهزاء) kelimesinin çoğunlukla meallerde ve tefsirlerde, münafıkların alay etmelerine karşılık 'Allah'da onlarla alay eder' şeklinde kelimenin gerçek anlamıyla yer aldığı görülmektedir. Alay etmek, olumsuz bir fiil olarak insanlar açısından düşünüldüğünde gerçekleşmesi mümkün bir davranış olmakla birlikte yaratıcı açısından düşünüldüğünde böyle bir davranışın gerçekleşmesi mümkün değildir. Alay etmek, insanlara has olumsuz bir durumu ifade ettiğinden böyle bir fiili yaratıcıya atfetmek, yaratıcıyı insanla eşdeğer hale getirmek olacağından asla uygun değildir. Yaratıcı, insanla alay edecek varlık da değildir insan seviyesine düşecek bir varlık da değildir. O halde bu durum farklı bir şekilde ifade edilmelidir. Bunun insanî vasıflarla açıklanmasının vahyin indiriliş amacına da uygun olmayacağı açıktır. Bu makalede İbn Atıyye ve Ebû Hayyân'ın istihzâ meselesini nasıl ele aldıklarından yola çıkarak farklı bir açıdan konuya bakmaya çalıştık. Kur'an'da yer alan bu ifadenin Arap Dili açısından hangi söz sanatlarıyla irtibatlı olabileceğini inceledik. İstihzâ kelimesinin anlam bakımından durumunu, nasıl ele alındığını incelediğimiz bu çalışmamızda İbn Atıyye ve Ebû Hayyân görüşlerinden yola çıkarak ilmi istifadeye bir nebze katkı sunmak için gayret ettik. Tevriye ve kinâye sanatı çerçevesinde istihzâ ifadesinin bu edebî sanatlarla ilgisini ele almak suretiyle farklı bir akademik bakış açısı sunmayı amaçladık. Dilin inceliklerini bilmenin, doğru anlama açısından önemini dile getirirken, aynı zamanda Kuran'ın mesajının doğru anlaşılmasına da katkı sağlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İstihzâ, Bakara Sûresi, Kinâye, Tevriye, İbn Atıyye, Ebû Hayyân.

ESTEHZA WITH THE ART OF TAVREYAH AND KINAYAH IN THE SÛRAH OF BAQARAH IN THE TAFSERS OF IBN ATIYYA AND ABU HAYYAN

Abstract

It is seen that the word estehza (استهزاء) appears mostly in the literal meaning of the word 'Allah mocks them' as opposed to the ridicule of hypocrites in translations and tafsirs. Although ridicule is a negative verb, it is possible when considered from the point of view of people, but it is not possible to perform such an act from the

Geliş Tarihi: 24.07.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1332212

Kabul Tarihi: 08.08.2023

point of view of the creator. Since ridicule refers to a negative human condition, it is never appropriate to attribute such an act to the creator as it would be to make the creator equivalent to man. The Creator is not a being who will mock man, nor is he a being who will fall to the level of man. So it has to be expressed in a different way. It is clear that explaining this situation in terms of human qualities would not be in accordance with the purpose for which the revelation was revealed. In this article, we tried to look at the issue from a different angle based on how Ibn Atiyya and Abu Hayyan handled the issue of estehzâ. We examined which lyric arts this expression in the Qur'an may be related to in terms of Arabic Language. In this study, in which we examined the situation of the expression Estehza in terms of meaning and how it was handled in terms of nahiv, we tried to contribute to the scientific benefit in the example of Ibn Atiyya and Abu Hayyan. We aimed to present a different academic perspective by considering the relevance of the art of kenayah and tavreyah with the expression estehzâ to literary art. While expressing the importance of knowing the subtleties of language in terms of correct understanding, we also tried to contribute to the correct understanding of the message of the Qur'an.

Key Words: Estehzâ, Surah al-Baqarah, Kenayah, Tavreyah Ibn Atiyya, Abu Hayyan.

Atıf / Cite as: İlhan, Mehmet Emin. "İbn Atiyye ve Ebû Hayyân'ın Tefsirlerinde Bakara Sûresi'ndeki İstihzâ ile Tevriye ve Kinâye Sanatı". *Apjir* 7/2 (Ağustos 2023), 208-216.

Giriş

İstihzâ (استهزاء) kelimesi, Kitâbu'l-Ayn'da (هزاء) kökünden alay etmek anlamında (استهزاء) ve (تهزاء) şeklinde ifade edilir.¹ Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1109) de kelimenin, şaka yapmak ve alay etmek olarak her iki anlamından örnekleriyle bahsetmiştir.² (استهزاء) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte otuz dört defa geçmektedir. Bunlardan üç tanesi mâzî, on altı tanesi muzârî, bir tanesi emir, on iki tanesi mastar, iki tanesi de ism-i fâil kalıbındadır. Kelimenin anlamı hakkında müfessirler arasında bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak bir kelimenin bulunduğu her ifadede aynı anlamda ele alınması da her zaman doğru olmayabilir. Çünkü kelimeler, sözlük anlamları bakımından farklı şeyler ifade etmelerinin yanında kullanım biçimlerine göre de farklı anlamlar ifade edebilirler. Edebiyatta söz sanatları olarak ifade edilen, kelimelerin kullanıma bağlı olarak farklı anlamlar ifade etmesiyle ilgili örnekler, Kur'an-ı Kerim'de de görülmektedir. Bakara Sûresi 14. ayette (استهزاء) kelimesi, insanlara yönelik ifade olarak (مستهزؤون) şeklinde gerçek anlamında kullanılmıştır. Ancak 15. ayette Allah'a yönelik olduğundan gerçek anlamında değildir. Tefsirlerde ve meallerin çoğunluğunda "Allah da onlarla alay eder." şeklinde Türkçe'ye aktarılmıştır. Bu şekilde ifade etmek Allah'ı insanlarla aynı mertebeye koymaktadır. Bu da Kur'an'ın üslûbuna uygun değildir. Allah, insanlarla aynı seviyede olamaz ve insanlarla alay etmek gibi gereksiz işleri de asla yapmaz. Ayrıca Allah'ı insanla aynı seviyeye düşürmekte şirk oluşturur ki bu da tehlikeli bir yaklaşım olur. Bir kelime Kur'an-ı Kerim'de farklı sûre ve ayetlerde yer alabilir ancak bir kelime her sûre ve ayette aynı anlama gelmeyebilir. Anlamı doğru tespit edebilmek için içerik ve bağlamı dikkate almak gerekir. Mecâz, kinâye ve tevriye gibi farklı söz sanatları söz konusu olabilir ya da

¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, Thk. Abdulhamid Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003), 4/307-308.

² Huseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Thk. Mustafa el-Bâz, (Mektebe Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2009), 2/705.

İBN ATIYYE VE EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRLERİNDE BAKARA SÛRESİ'NDEKİ İSTİHZÂ İLE TEVRİYE VE KİNÂYE SANATI

deyim olarak kullanılmış bir ifade olabilir. Deyim olarak kullanılan bir ifadede kelime, sözlük anlamından çok farklı bir anlam ifade eder.³ Kur'an ayetlerinin çevirilerinde yapılan hatalardan biri de kelimenin bağlamını dikkate almadan o kelimeye her yerde aynı anlamı vermektir. Bazen art arda gelen iki ayette yer alan aynı kelime bile ayetin birinde farklı, diğerinde farklı anlam içerebilir. Bunlardan bir tanesi de konumuzu oluşturan ve yukarıda ifade ettiğimiz istihzâ kelimesidir. Aynı sûre içerisinde ve art arda yer alan iki ayetten birincisinde ism-i fâil kalıbı ile (مستَهزُونَ) şeklinde, ikincisinde ise (إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزُونَ) şeklinde muzârî fiil olarak yer almıştır. Birinci ayet (إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزُونَ) ele alındığında “Sizinleydik, biz sizinle şakalaşıyorduk.” ya da “Sizinleydik, biz sizinle alay ediyorduk.” şeklinde anlaşılabilir. İnsanın, bu fiili her iki anlamda da yapması mümkün olup, ne kelimenin anlamı açısından ne de fiili yapan açısından bir sorun oluşturmaz. Çünkü hem şaka yapmak hem de alay etmek insanî bir özelliktir. Ancak sonraki ayette, (اللَّهُ (يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ) “Allah da onlarla alay eder, onları körlük ve sapkınlıklarıyla başbaşa bırakır!” şeklinde çevirmek uygun olmayacaktır. Çünkü alay etmek ya da şaka yapmak insana ait bir davranış biçimidir. Böyle olumsuz bir davranış biçimi yaratıcıya atfedilemez. (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ) ifadesindeki istihzâ fiilinde Allah, fiilin öznesi gibi görüldüğünden ve alay etmek gibi olumsuz bir davranış, yaratıcı için düşünülemeyeceğinden gerçek anlamında olmamalıdır. Ancak meallerin büyük çoğunluğunda gerçek anlamda ele alınarak bu hatanın yapılmış olduğu görülmektedir. İnsanların fiilleri sebebiyle karşılaştıkları durumlar, yine kendi sorumluluklarındadır. (وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزِمَانِهِ ظَانِرٌ فِي عُنُقِهِ) ayetindeki “Her insan, sorumluluğunu kendi omuzlarında taşır.” ya da başka bir ifadeyle “İnsanın kendi yaptıklarının sorumluluğu kendisine aittir.” ve benzer durumdaki bir başka ayetteki (وَأَنْ لِّئْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) “İnsanın karşılaştacağı kendi yaptıklarından başka bir şey değildir.” ifadeleri dikkate alındığında ‘alay etme’ fiilinin öznesi olarak Allah’ı görmek mümkün değildir. Çünkü burada alaya karşılık bir alay söz konusu değil yalnızca insanların inananlarla alaylarının karşılığının ifade edilmesi söz konusudur.⁸ Öncesindeki ayette, alay ya da şaka fiilini işleyen insan, yine yaptığını görecektir ya da benzer durumla karşılaşacak olan da insandır. O halde ikinci ayette de fiilin öznesi insan olmalıdır. Etkili bir anlatım amacıyla bu şekilde kullanılmış olabilir. Bu durumda tevriye (tevriye muraşşaha) ya da kinâye yapılmıştır. İster tevriye olsun ister kinâyeli anlatım olsun her durumda fiilin öznesi insan olacaktır. Bu durumda ayette anlatılmak istenene uygun olacaktır. Bir mecâz türü olan kinâye sanatı, kullanım yönü

³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Sıtkı Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 1/12.

⁴ Bakara Sûresi 2/14.

⁵ Bakara Sûresi 2/15.

⁶ İsrâ Sûresi 17/13.

⁷ Necm Sûresi 53/39.

⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Thk. Halil Şeymâ, (3. Basım, Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009), 49.

itibarıyla yine mecâz ile de ilgisi olan tevriye sanatı ile karıştırılabilir. Burada önemli olan tevriye mi kinâyeye mi olduğu değil, ifadenin doğru anlaşılmasıdır.

Tevriye Sanatı

Tevriye sanatı, genel olarak yakın anlamın verilerek uzak anlamın kastedilmesi ya da iki anlama gelebilecek bir ifadeden bir anlamın verilerek diğer anlamın kastedilmesi olarak tanımlanmakla birlikte mucerred tevriye, muraşşah tevriye, muheyyi' tevriye, mubeyyin tevriye gibi türleri olan ve çok kullanılan söz sanatlarından⁹ mucerred tevriye türünde uzak veya yakın anlam belirtilmeden, muraşşah tevriye türünde yakın anlam verilerek, mubeyyin tevriye uzak anlamın tevriye olarak kullanılan kelimedenden önce veya sonra zikredilerek, muheyyi' tevriye türünde ise iki anlama gelebilecek şekilde kullanılır. Zaman zaman iki dilde farklı anlamlara gelen kelime kullanmak suretiyle de tevriye yapılabilir. Bazen de farklı anlamlara gelen kelimenin gerçek anlamıyla birlikte kullanılmasıyla da tevriye yapılabilir.

Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değil

Zirâ kimine ağla demişler kimine gül! (Zâtî)

Zâtî'nin bu dizesinde birinci mısradaki gül kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmışken ikinci mısra da tevriye yapılarak hem gül isim olarak hem de fiil olarak anlaşılabilir şekilde kullanılmıştır.¹⁰

Kinâyeye Sanatı

Kinâyeye sanatı bir mecâz türüdür. Edebi sanatlarda genel olarak kısaca bir kelimenin hem gerçek hem de mecâz anlamını düşündürecek şekilde kullanılması şeklinde tanımlanır. Söze kattığı anlam ve ifade güzelliği açısından çok kullanılan söz sanatları arasındadır. Kısaca bir kelimeyi iki anlama gelebilecek şekilde kullanarak bir şeyi örtülü olarak ifade etmektir.¹¹ Kinâyeye, sözün öncesi ile ilgiyi kuran bir zamir gibidir, ibarede bahsedileni açıkça ortaya koyar.¹² Açıklanması zor bir şeyi kinâyeye ile ifade etmek bazen daha açıklayıcı olabilir.¹³ Kinâyeye, konu dışı bir sözcükle bir şeye delalet etmektir.¹⁴ Sözün etkili

⁹ Tevriye söz sanatı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. İsmail Durmuş, "Tevriye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/45-47. Mustafa Aydın, *Arap Dili ve Belâgatında Bedî İlmi ve Sanatları*, (1. Basım, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 55-60. Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, *Ulûmu'l-Belâga (el-Bedî' ve'l-Beyân)*, (1. Basım, Lübnan-Trablus: Muessesetu'l-Hadîse, 2003), 76-85. Nâile el-Hatîb, *et-Tevriye fi'l-Kur'ân*, 21 Ekim 2022, <https://mawdoo3.com/التورية-في-القرآن>, (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2023).

¹⁰ Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, (1. Basım, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002). 64.

¹¹ Kinâyeye söz sanatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Kinâyeye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, 2002, 26/34-36. Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-Belâga (el-Bedî' ve'l-Beyân)*, 241-247.

¹² Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Beyân*, (Beyrut) Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1983, 204.

¹³ Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kenânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Thk. Abdüsselâm Harun, 7. Basım, Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998, 1/88.

İBN ATIYYE VE EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRLERİNDE BAKARA SÛRESİ'NDEKİ İSTİHZÂ İLE TEVRİYE VE KİNÂYE SANATI

olması bakımından kinâye daha belirgin ve güçlüdür.¹⁵ Kinâyede sayı (adet) bakımından, yakınlık-uzaklık bakımından, sıfat bakımından olmak üzere farklı kullanımlar mümkün olabilmektedir.¹⁶ Sayılarla, çoğul ifade kullanmak suretiyle Kur'an'da bol miktarda kinâye örneği vardır. Çoğu kinâyeli kullanımlar gerçek anlamda ele alındığı için zaman zaman yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur.

İbn Atıyye'ye Göre İstihzâ

İmanlarının durumunu göstermenin arka planında kendilerini gizleme amacının olduğu (مستَهزؤن) kelimesiyle belirtilmiştir.¹⁷ İbn Atıyye, Sîbeveyh'in görüşüne göre (ö.180 /796) istihzâ kelimesinin (هزؤ) kökünden geldiğini ve hemzenin, vâv üzerine (ؤ) şeklinde yazılmış olduğunu;¹⁸ Eb'il-Hasen el-Ahfeş'in (ö.215/830) hemzeyi yâ'ya dönüştürerek kelimeyi (مستَهزؤن) şeklinde okuduğunu söyler.¹⁹ Kıraatlerin büyük çoğunluğunun (مستَهزؤن) kelimesini okuyuşu, Sîbeveyh'in görüşüne uygun şekildedir.²⁰ (هزؤ) ve (استهزء) kelimeleri iki vezinde de aynı anlama gelmektedir.²¹ Sonraki ayette (يستَهزء) şeklinde yer alan istihzâyı müfessirlerin çoğunluğu, işlenen günahların karşılığına yönelik bir isimlendirme olarak görmüşlerdir.²² Araplarda bu şekilde bir şeye isimlendirme olarak kullanım yaygındır.²³ Bazılarının Allah'ın insan düşüncesine uygun fiilleri yapacağı görüşünde olduklarını, bazılarının da istihzâyı, Allah'ın dünyevî nimetlerini bilmeyerek Allah'ın kendilerinden razı olduğunu düşünmeleri olarak gördüklerini, bunun da düşünce açısından bir nevi alay olduğunu söyler.²⁴

Ebû Hayyân'a Göre İstihzâ

(استهزء) kelimesi, (استفعال) kalıbında ve mucerred haliyle aynıdır, yani (هزؤ) ve (استهزء) aynı anlamdadır.²⁵ (إِنَّا مَعَكُمْ)²⁶ 'sizinle birlikteyiz' ifadesi isim cümlesinde te'kitle dinleri

¹⁴ Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah el-Askerî, *Mu'cemu'l-Furûku'l-Lugaviyye*, Thk. Beytullah Beyât, (Muesssestu'n-Neşri'l-İslâmî, 1992), 127.

¹⁵ Ali b. İsâ b. Ali er-Rummânî, *en-Nuket fi İcâzi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl, (3. Basım, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1976), 11.

¹⁶ Aded bakımından kinâye ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hayyân el-Endelûsî Muhammed b. Yusuf b. Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, Thk. Receb Osman Muhammed, (1. Basım, Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998), 2/775.

¹⁷ İbn Atıyye Abdulkhak b. Gâlib b. Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, (1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/96.

¹⁸ Sîbeveyh de bunu hocası Halil b. Ahmed'den (ö. 170/786) nakletmiştir. Bkz. Osman b. Kanber es-Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (3. Basım, Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1977), 3/542.

¹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/96.

²⁰ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/96.

²¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/96.

²² İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/97.

²³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/97.

²⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l Vecîz*, 1/97.

²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/103.

üzerine sebatlarını haber vermektedir.²⁷ Sonrasındaki açıklama iman edenlere bunu istihzâ (alay ya da şaka) yoluyla haber verip bunu açıklamakla yetinmeyerek inananlarla istihzâ sebeplerini de ortaya koymuş olmaktadır.²⁸ Yani bu sözleriyle kendilerinden olanlara kendi inançlarını te'yit ederken kendilerinden olmayan inananlara da onlara inanmış gibi yaparak alay ettiklerini gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuş olduklarını ifade ediyorlar. Te'kitli bir isim cümlesiyle birlikte istihzânın ism-i fâil olarak gelmesi onların istihzâ vasıflarını açıkça ortaya koymaktadır.²⁹ (أَنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ)³⁰ 'alay edenleriz' ifadesi, onların tüm varlıkları, benlikleri ve her şeyleriyle 'sizinle birlikteyiz' ifadesiyle münafıklık ve inkârlarına bağlılıklarını ortaya koymaktadır.³¹ Bir bakıma 'biz sizinleyiz' ifadeleriyle inkârcularla ittifak halinde olduklarını ve 'onlara karşı alay ediciyiz' ifadeleriyle de inananlara karşı da durumlarını gizlemiş olduklarını beyan etmiş olmaktadır.³² İstihzâ ile ilgili acı çekme korkusu, fayda elde etme, eğlence, oyun olmak üzere dört türünden bahsedilir ve Allah bunların hepsinden uzaktır.³³

İstihzâ, Allah'a yönelik olduğunda onlar için bir karşılık, yani istihzânın karşılığı ya da onların mü'minlere yaptıklarına benzer bir muameleyi ifade eder.³⁴ Yani onların inananlara yaptıkları durumun aynısıyla ahirette karşılaşmaları ya da onların küçük düşürülmesi veya inananlarla aralarında engel olması yahut da inananlara verilen nura ulaşamamalarını ifade edebilir.³⁵

Inananlarla istihzadan sonraki ayette istihzânın Allah'la ilişkilendirilmesi, inananların durumlarının büyüklüğünü göstererek münafıkların fiillerinin karşılığını Allah'tan alacaklarını bilmeleri için bir kinâyedir.³⁶ Ayrıca Allah'ın ismi ve muzârî fiille başlaması istihzâ olayının tekerrür edeceğini, istihzâ fiiliyle bağlantılı olanların ibret almadıklarını ortaya koymaktadır.³⁷

Değerlendirme

İbn Atıyye, Allah'ın nimetlerini bilmeyerek Allah'ın kendilerinden razı olduğunu düşünmenin de bir nevi alay olduğunu söylemiştir. Yine istihzâ'nın işlenen günahlara karşılık bir isimlendirme olabileceğini ve bu şekilde isimlendirme olarak yaygın kullanım

²⁶ Bakara Sûresi 2/14.

²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114.

²⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114.

²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114.

³⁰ Bakara Sûresi 2/14.

³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114.

³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114.

³³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/114-115.

³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/115.

³⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/115.

³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/115.

³⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*,1/115.

İBN ATIYYE VE EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRLERİNDE BAKARA SÛRESİ'NDEKİ İSTİHZÂ İLE TEVRİYE VE KİNÂYE SANATI

olduğunu belirtmiştir. İbn Atıyye'nin, bu görüşlerine binaen (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ) ifadesini gerçek anlamıyla ele almadığını söyleyebiliriz.

Ebû Hayyân'ın, istihzâ fiilinin Allah'a yönelik olması durumunda insanların fiillerinin karşılığı olarak onların 'kendi yaptıklarıyla benzer muameleye uğrayacaklarının' kinâyeli ifadesi olduğunu söylemesi de gösteriyor ki (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ) ifadesi gerçek anlamda değildir.

İstihzâ kelimesi, Bakara Sûresi 14. ayetinde doğrudan insanların fiillerine yönelik olduğundan gerçek anlamda iken 15. Ayetinde yaratıcı özne konumunda olduğundan muheyyi' tevriye olabilir. Muheyyi' tevriye türünde bir ifade önce yakın anlamıyla sonra da tevriye olarak kullanılabilirdiği gibi tevriye olarak verilip sonra yakın anlam verilerek de kullanılabilir. Bu tevriye türüne göre akla gelen ilk anlam verilip diğer anlamı kastedilmiş şekilde ele alınırsa "Allah da onlarla alay eder" şeklinde çevrilen ifade bu durumda insanların yanlış fiillerindeki ısrarları sebebiyle "asıl alay edilenin kendileri" olduğu şeklinde anlaşılabilir. Sonrasındaki (وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ)³⁸ "sapkınlık ve körlüğün sürmesi" ifadesi ile daha uyumlu olacaktır. Çünkü sapkınlık ve körlüğüne aynı şeyleri yapmaya devam etmek akıllı hareket etmenin zıddı olarak alay edilmeye gerekçe oluşturur.

Şayet (وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا)³⁹ ifadesi kinâye olarak ele alınırsa bu durumda da (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ)⁴⁰ "alay ettikleri kendilerinde gerçekleşir" ya da "ettiklerini bulurlar" şeklinde de anlaşılabilir ayetle birlikte değerlendirildiğinde "onlarla da birileri alay eder" şeklinde anlaşılmalıdır. Ya da yanlış fiillerinde ısrarları sebebiyle asıl aldananların kendileri olduğunu beyan eden bir ifade olarak anlaşılabilir. Halk arasında 'etme bulma dünyası' denildiği şekilde yaptıklarının kendilerine de başkaları tarafından yapılacağı ya da yaptıkları yanlış sebebiyle karşılaçacakları hüsrân, kinâyeli bir biçimde ifade edilmiş olmaktadır.

Sonuç

İstihzâ kelimesi Bakara Sûresi'nde biri ism-i fâil, biri muzâri fiil ve ikisi de mastar olmak üzere dört defa geçmektedir. Bunlardan ism-i fâil ve mastar kalıbındaki istihzâ kelimeleri gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Ancak Allah ismiyle birlikte (يَسْتَهْزِئُ) muzâri fiil olarak kullanımıysa gerçek anlamıyla değildir. Her ne kadar tefsirlerin ve meallerin büyük çoğunluğunda gerçek anlamıyla ifade edilmiş olsa da Allah için alay etmek fiili muhaldir. Allah'ın, insanlar gibi basit fiil işlemesi ve insanlarla alay etmesi asla düşünülemez. Bu şekilde düşünmek, Allah'ı insan seviyesine indirgemek olur ki bu da islâm geleneğine uygun değildir.

³⁸ Bakara Sûresi 2/15.

³⁹ Bakara Sûresi 2/15.

⁴⁰ Hûd Sûresi 11/8.

İbn Atıyye'nin ve Ebû Hayyân'ın görüşleri birlikte değerlendirildiğinde Bakara Sûresi 14. ayette yer alan (مستَهزُونَ) “alay edicileriz” ifadesi gerçek anlamında kullanılmışken Bakara Sûresi 15. ayetinde yer alan (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ) ifadesi gerçek anlamında değildir. Bu durumda Hûd Sûresi 8. ayet de dikkate alınarak bir tevriye olarak değerlendirilirse (Allah'ın karşılıklık prensibi gereği) “sizinle de alay edilir” ya da “birileri de sizinle alay eder” şeklinde anlam verilmelidir.

Kinâye olarak değerlendirilmesi durumundaysa (اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ) ifadesi, “Allah, alay etmenizin karşılığını gösterecektir!” ya da Hûd Sûresi 8. ayet dikkate alınarak “Allah, size alay etmeyi gösterecektir!” şeklinde bir meydan okuma olacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Mehmet Emin İlhan

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

İBN ATIYYE VE EBÛ HAYYÂN'IN TEFSİRLERİNDE BAKARA SÛRESİ'NDEKİ İSTİHZÂ İLE TEVRİYE VE KİNÂYE SANATI

Kaynakça

- Aktaş Hasan, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2002.
- Atîk Abdulaziz, *İlmu'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1983.
- Aydın Mustafa, *Arap Dili ve Belâgatında Bedî İlmî ve Sanatları*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Durmuş İsmail, "Kinâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş İsmail, "Tevriye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî Muhammed b. Yusuf b. Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, (Thk. Sıtkı Muhammed Cemil), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî Muhammed b. Yusuf b. Hayyân, *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, (Thk. Receb Osman Muhammed) Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1. Basım, 1998.
- el-Askerî Ebû Hilâl Hasen b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Furûku'l-Lugaviyye*, (Thk. Beytullah Beyât), Muesssestu'n-Neşri'l-İslâmî, 1992.
- el-Câhız Amr b. Bahr el-Kenânî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Thk. Abdusselâm Harun), Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 7. Basım, 1998.
- el-Ferâhidî Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, (Thk.) Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003.
- el-Hatîb Nâile, *et-Tevriye fi'l-Kur'ân*, 21 Ekim 2022, https://mawdoo3.com/التورية_في_القرآن, (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2023).
- er-Râgîb el-İsfehânî Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk.) Mustafa el-Bâz, Mektebe Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2009.
- er-Rummânî Ali b. İsa b. Ali, *en-Nuket fi İcâzi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl), Kahire: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, 1976.
- es-Sîbeveyh Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (Thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 3. Basım, 1977.
- ez-Zemahşerî Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, (Thk. Halîl Şeymâ), Beyrut: Dâru'l-Marife, 3. Basım, 2009.
- İbn Atiyye Abdulhak b. Gâlib b. Atiyye, *el-Muharreru'l Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Kâsım Muhammed Ahmed - Dîb Muhyiddîn, *Ulûmu'l-Belâga (el-Bedî' ve'l-Beyân)*, Lübnan-Trablus: Muessesetu'l-Hadîse, 1. Basım, 2003.